

תחילת דינו של אדם

(קידושין מ, ב ציון ח)

הרב שלמה אליהו רענן זצ"ל

גמרא: "...דאמר רב המנונא אין תחילת דינו של אדם אלא על דברי תורה שנאמר פוטר מים ראשית מדון..."

ציון ח

"תחילת דינו של אדם אינו נידון אלא על התלמוד, ואחר כן על שאר מעשיו. לפיכך אמרו חכמים לעולם יעסוק אדם בתורה בין לשמה בין שלא לשמה, שמתוך שלא לשמה בא לשמה". (רמב"ם תלמוד תורה ג, ה)

"תחילת דינו של אדם על תלמוד תורה, ואחר כך על שאר מעשיו". (שו"ע יור"ד רמ"ז, יט')

רש"י (ד"ה תחילת דינו) פירש שכוונת רב המנונא "ליום הדין לתחילת תביעות שעליו – מפני מה לא עסקת בתורה". ובהמשך (ד"ה וכשם), פירש שהכוונה לתחילה בזמן "שדין פורענות תורה קודם לדין פורענות מעשה". ופשטות כך משמע מהסוגיה שכשם שר' עקיבא אמר שתלמוד תורה גדול ממעשה, שהתלמוד מביא לידי מעשה, כך ביום הדין נפרעים קודם על שלא עסק בתורה שזה הגורם שנכשל במעשה. וראה ברור ההלכה (בבא קמא דף יז. ציון א') שעיקר הדיון בתלמוד גדול ממעשה הוא בקדימות, שכשיש באפשרותו לעשות שניהם יעסוק בתלמוד אולם אין דנים שם בשכר ועונש. וכן מבואר ברמב"ם שבהלכות תלמוד תורה (פרק ג' הלכה ג') כתב: "אין לך מצוה בכל המצוות כולן שהיא שקולה כנגד תלמוד תורה אלא תלמוד תורה בנגד כל המצוות". ואילו בפירושו למסכת אבות (פרק שני משנה א') כתב "ואף על פי שלא התבאר שיעור חובב מצוה על מצוה יש בהן צד הקשר והוא שכל מצות עשה שתמצא אותה שיתחייב העובר עליה עונש גדול דע

* ברורים אלו נכתבו ע"י רש"א רענן הי"ד, הנם מספר דוגמאות לברורי מחשבה ומוסר כדרך ברורי ההלכה הנדפסים הלכה ברורה. אמנם בגמרות שנדפסו במהדורת המכון לא הובאו אלא ברורים שיש בהם נפק"מ הלכה למעשה. הברורים נכתבו ע"י הרש"א רענן, ונערכו מחדש ב"מכון הלכה ברורה"

שבעשייתה גם כן שכר גדול. המשל בו שהמילה וקורבן הפסח ושבייתה בשביעית ועשיית מעקה כל אלו מצוות עשה אבל חייב העושה מלאכה בשבת סקילה, ואשר מבטל מילה או קרבן במועד חייב כרת, והמשים דמים בביתו לאו... ומזה תדע ששכר שבייתה בשבת יותר גדול משכר מילה ושכר מילה יותר גדול אצל השי'ת משכר עשיית מעקה...". והמבטל תלמוד תורה אינו חייב לא מיתה ולא כרת.

ולכן נראה שכוונת רב המנונא "תחילת דינו של אדם... " אינה לחומרת העונש. וכן יש להסביר את המשנה בתחילת מסכת פאה (פרק א' משנה א') "...אלו דברים שאדם אוכל פירותיהן בעולם הזה והקרן קימת לו לעולם הבא... ותלמוד תורה כנגד כולם". כפי שפירש הרמב"ם שם שהתלמוד מביא לידי מעשה כלומר תלמוד תורה מביא לריבוי קיום מצוות כהלכתן וע"י כך שכרו מתרבה. ומכל מקום מדברי רב המנונא¹: "אמר רבא בשעה שמכניסין אדם לדין אומרים לו נשאת ונתת באמונה, קבעת עיתים לתורה, עסקת בפריה ורביה, ציפית לישועה, פלפלת בחכמה, הבנת דבר מתוך דבר...", משמע שקודם נידון על משא ומתן ואחר כך על התורה, ותרצו הסנהדרין (בתירוץ ראשון) שיש חלוק בין עוסק בתורה לקביעת עתים לתורה. ודברי רב המנונא נאמרו על אדם שלא עסק כלל בתורה ורבא דיבר באדם שעוסק בתורה אלא שלא קבע עתים לתורה. וכן תירץ הרא"ש בסנהדרין (תוספות רא"ש שם ד"ה אין) והסביר הב"ח (אורח חיים ס' קנה, סעי' א') "שכיון שהעולם נברא בשביל שיתעסקו ישראל בתורה ואם לא היו מקבלין התורה היה העולם חוזר לתוהו ובוהו... לכן כשלא למד כלל תורה דנין אותו התחילה על דברי תורה כי היה גודם שיחזור העולם לתוהו ובוהו, אבל כשעסק בתורה אלא שלא קבע עיתים לתורה, אם לא היה נושא ונותן באמונה היה ישוב העולם חרב כי אין העולם קיים אלא על הדין ועל האמת ועל השלום... ולכן שואלים אותו תחילה נשאת ונתת באמונה כי דבר גדול הוא כיון שקיום העולם תלוי בזה". בעל עטרת צבי (על סנהדרין שם, מובא באסיפת זקנים על סנהדרין חלק ב') הסביר שלא יעשה התורה עראי אלא קבע ומשא ומתן ארעי שהתורה עיקר.

ובסוגיתנו תרצו התוספות (וכן תירצו בתירוץ שני בסנהדרין שם) שהחלוק הוא בין שואלים לנפרעים. שואלים תחילה על משא ומתן אבל נפרעים תחילה על שלא קבע עיתים לתורה, משמע שתוספות בתירוץ זה אינם מחלקים בין תלמוד תורה לקביעת עיתים לתורה וכוונת רבא בשבת היא לתלמוד תורה.

בהסבר תירוץ זה כתב הב"ח (שם) "שכיון שבתלמוד מביא לידי מעשה ראוי לעונשו תחילה על שלא למד שמתוך כך נכשל במעשה אבל לענין שאלה ראוי להקדים על שאלת משא ומתן שהיא קודמת לתלמוד תורה שכל אדם צריך לבקש ולחזר אחר פרנסתו ופרנסת

1. ברור שיש איזה נפקא מינה בשמים במה נידון תחילה. והדבר שנידון בו תחילה "גדול" יותר מהנידון אחריו כמבואר מההשוואה לתלמוד קודם למעשה שנאמר בו גדול. תוספות ד"ה אין ובסנהדרין דף ז'. ד"ה אלא הקשר על רב המנונא משבת דף ל"א

ביתו בכל יום ויום מקודם" לעומת זאת מהתירוץ הקודם בתוספות משמע שאין חילוק בין שואלים לפורעים. וכן הרא"ש בתוספות רא"ש בסנהדרין (שם) השמיט את התירוץ השני של התוספות וכאן (ד"ה אין) שינה מתירוצה ותירץ: "מכל מקום מתחלה שואלים לו אם עסק בתורה וגם עדיין צריך שיקבע עיתים לתורה". והוא כתירוצו בסנהדרין שהחילוק הוא בין תלמוד תורה לקביעת עיתים לתורה. בעל עטרת צבי (שם) הסביר את התירוץ הזה בתוספות שמדובר בסתם אדם מישראל העוסק במשא ומתן ועל עצם המצוה של תלמוד תורה מסתמא אי אפשר להענישו, שכן יוצא בקריאת שמע שחרית וערבית. - ולכן שואלים אותו נשאת ונתת באמונה ואם טוען שוגג הייתי שלא ידעתי הדין חוזר הדיון על עצם תלמוד תורה שהיה לו ללמוד הדינים ששגגת תלמוד עולה זדון ויגיעת שניהם משכחת עוון, ושוב אפשר להענישו על ביטול תלמוד תורה. ובעצם החלוק שחלקו תוספות בין שואלים ונפרעים צריך עיון מהו הענין של "שואלים" ואפשר להסביר זאת בשני אופנים, האחד שרבא ורב המנונא דברו בענינים שונים לגמרי רב המנונא דיבר בענין העונש ורבא בענין המשא ומתן של בית דין של מעלה במעשיו של האדם ורק לאחר שגמרו לשאת ולתת בכל מעשיו נפרעים ממנו ובזה לא דבר רבא כלל. (ופשוט הוא שמשא ומתן בבית דין של מעלה הוא רק ביטוי מושאל מבית דין של מטה כדי להקל על ההבנה). מאידך אפשר לומר שתוספות הבינו שגם כוונת רבא היא למעין פריעת עונש, וכוונתו היא שבנוסף לעונש שנגזר על עבירה פלוגית יש גם קפידה בשמים על עצם העובדה שעבר עבירה וזו כוונת רבא ששואלים אותו תחילה נשאת ונתת באמונה כלומר מקפידים איתו תחילה על שלא נשא ונתן באמונה אולם העונש עצמו על עצם העבירה נעשה תחילה על ביטול תורה.

בעל חמרא וחיי (על סנהדרין שם) הקשה על תוספות. שבסנהדרין שם דרשו את הפס' "פוטר מים ראשית מדין..." לדין פשרה, שאסור לבצוע רק אחרי שידע להיכן הדין נוטה. וכך פסקו התוספות בבבא מציעא (דף יז, ד"ה חייב) ואם כן לא דורשים את דרשת רב המנונא. ובלאו הכי קשה שהקשו התוספות מרבא על רב המנונא. ובספר מכתב אליהו (חלק ג' עמ' 353) הביא בשם תיקוני הזהר שבעניני אמונה ואגדה לא שייך מחלוקת ואם כן אף שהפסוק נדרש לענין אחר מכל מקום דברי רבא אינם חולקים על דברי רב המנונא. וראה באגרות הראי"ה חלק א' סימן ש"ב, דעות בענין מחלוקת ופסוק הלכה בעניני אמונה.

הטור (אורח חיים סימן קנה סעיף א') שינה בדברי רבא וכתב "דאמר רבא בשעה שמכניסין האדם לדין אומרים לו קבעת עיתים לתורה נשאת ונתת באמונה..." ואם כן הקדים קביעת עיתים לתורה לנושא ונותן באמונה. וכתב הב"ח (שם) שהוא טעות סופר בטור שהרי רבא למד זאת מהפס' (ישעיה פרק לג, פס' ו') "והיה אמונת עתיך..." כמבואר בשבת שם היינו שנשאת ונתת באמונה קודם לקביעת עיתים לתורה.

אולם הבית יוסף (אורח חיים שם) כתב שדעת הטור שתחילת דינו של אדם הוא על

דברי תורה, ורבה ציין רק דברים ששואלים אותו ולא התכוון לכותבם כסדר. וסיים הבית יוסף שתירוץ זה הוא נכון. וכן כתב הדרישה (אורח חיים שם סק' א') והוסיף שמלשון הטור משמע שחולק על התוספות בשני פירושיו שמלשון "קבעת עיתים לתורה" משמע שמדובר בתלמיד חכם, ואף על פי כן כתב שמקדים תורה למשא ומתן בניגוד לתוספות בתירוץ ראשון. ולשון "אומרים לו" משמע שואלים אותו, ואם כן אף בזה מקדימים תורה למשא ומתן ולא כפירוש השני בתוספות. ואף שהבאנו בשם תיקוני הזוהר שבאגדה אין מחלוקת נראה שהכוונה עד לתקופת התנאים והאמוראים וכפי שכתב הרשב"ם (בבא בתרא דף קלד, ד"ה המדות) "מדרשי פסוק כגון תנחומא, ובראשית רבא, ויקרא רבא".

פשט לשון "נשאת ונתת באמונה" פרושו שנשא ונתן בדיני ממונות באמונה. וכן משמע מהתוספות והרא"ש הנ"ל. וכן משמע מהטור (אורח חיים סימן קנ"ו) שכתב "ואחר כך ילך לעסקיו... וישא ויתן באמונה".

וכך הביין המהרש"א (סנהדרין שם, ד"ה אלא) וכתב שיש לתרץ את קושית התוספות שרב המנונא מדבר באדם שאפשר לו ללמוד והיה מצליח בתלמודו ואינו למד, ולכן נידון על כך. אולם רבא דיבר באדם שאי אפשר לו ללמוד ואינו מצליח בתלמודו כמבואר בקהלת רבה (פרק ז' פס' כח') "אלף בני אדם נכנסים למקרא... יוצא מהם אחד להוראה". ועיקר עיסוקו במשא ומתן וחייב לקבוע לו איזה שעה קבועה ללמוד תורה ולכן תחילת דינו על משא ומתן שהוא עיקר מעשיו.

גם בעל אמרי צבי (על סנהדרין שם, מובא באסיפת זקנים על סנהדרין חלק ב') מסביר שמשא ומתן² בממונות אולם לדעתו השאלה נשאת ונתת באמונה כוללת בתוכה את השאלה אם עסק בתורה. והסביר שאמונה הכוונה אמונה בה,³ כי כל מזונותיו של אדם קצובים לו מראש השנה. וכיון שהיתה לו אמונה שלמה ודאי עסק בתורה שמסתמא המאמין שמזונותיו קצובים יעסוק מעט במשא ומתן שהרי בין כך לא ירויח יותר מהקצוב לו. ומה ששואלים אותו אחר כך קבעת עיתים לתורה הכוונה היא אם לא נשא ונתן באמונה בה' ועסק הרבה במשא ומתן אם לכל הפחות קבע עיתים לתורה.

בעל יד דוד (סנהדרין שם) תירץ שרב המנונא דיבר בעונשים הבאים לו לאדם בעולם הזה שנענש תחילה על ביטול תורה. וכך מוכח מהגמרא כאן האומרת "כשם שדינו קודם למעשה כך שכרו קודם למעשה שנאמר (תהילים קה, מד-מה) "ויתן להם ארצות גויים ועמל לאומים יירשו בעבור ישמרו חקיו ותורותיו ינצורו..." ופס' זה ודאי מדבר בשכר בעולם הזה. והטעם הוא משום שהתורה מגינה מפורענות שאר עבירות וכלו שאמרו (ירמיה טז, יא) והלואי "ואותי עזבו ואת תורת לא שמרו". אבל רבא במסכת שבת דיבר בעונש שלאחר המות ששם שואלים תחילה על משא ומתן באמונה, וכעין זה הביא גם בעל ספר

2. הכוונה למשא ומתן

3. היינו ששואלים אם היה לו בעת המשא ומתן אמונה שלימה בה'

מרגליות הים (סנהדרין שם) בשם עין אליהו שדבריו של רב המנונא נאמרו על עולם התחיה כשיבוא הקב"ה ויניח ספר תורה בחיקו ויאמר כל מי שעסק בזה יבוא ויטול שכרו (ע"ז דף ב') וכמדויק מלשון רש"י בסנהדרין שם תחילת דינו - לעתיד לבוא, ואילו דברי רבא נאמרו על הדין לאחר מיתה.

לעומת זאת יש אחרונים שתירצו את קושית תוספות בכך שהסבירו, "משא ומתן באמונה" לא בממונות אלא בדברי תורה.

בספר אספת זקנים (על שבת חלק א' אחר פירוש חיי שלמה) הביא בשם ספר דרך אני' (מהרב מאיר שויץ) שדברי רבא בשבת עולים על דברי ריש לקיש המובאים קודם שהסביר את הפסוק (ישעיה לג, ו') "והיה אמונת עתיך חוסן ישועות חכמה ודעת" שרומז לששה סדרי משנה וכסדר, וסובר רבא כרב המנונא שתחילת דינו של אדם נידון על דברי תורה והשאלות שהזכיר רבא כל אחד רומז לאחד מהסדרים של המשנה וכסדר הנ"ל. נשאת ונתת באמונה - אמונת-סדר זרעים, קבעת עיתים-עתיך - מועד, עסקת בפריה ורביה - חוסן - נשים, ציפית לישועה-ישועות - נזיקין, פלפלת בחכמה-חכמה - קודשים, הבנת דבר מתוך דבר-דעת - טהרות. וכן כתב בעל רגל ישרה (על סנהדרין שם, מובא באספת דעת זקנים על סנהדרין חלק א') שהכוונה לדברי תורה כמבואר בחגיגה דף יד. "שיודע לישא וליתן בחמשה חומשי תורה".

בעל בנין שלמה (מובא באספת זקנים לסנהדרין חלק א') פירש ששואלים אם היה משא ומתן שלו בדברי תורה באמונת חכמים שהוא אחד מהמעלות שהתורה נקנית בהם כמבואר במסכת אבות (פרק ו' משנה ה') וכולל גם שלא היה המשא ומתן שלו בדברי תורה לקנתר או חריפות של הבל.

מו"ר הרב צבי יהודה זצ"ל היה רגיל לפרש נשאת ונתת בדיני אמונה.

בעל אבי העזר (מהדורא רביעאה על הרמב"ם כאן) כתב שסוף דברי הרמב"ם, "לפיכך אמרו חכמים לעולם יעסוק...", אינם נובעים רק מכך שתחילת דינו של אדם נידון על דברי תורה אלא מכל המעלות שמנה הרמב"ם קודם לכן בתלמוד תורה.